udako euskal unibertsitatea

www.ueu.org

OIHANEDER EUSKARAREN ETXEA
GASTEIZKO KAFE ANTZOKIA

Euskararen hotsak: Orain eta lehen, han eta hemen

Ander Egurtzegi (UPV/EHU)

ORROTIK HIZKUNTZARA

- Ugaztunek garai batean **komunikatzeko ahalmen mugatua** zuten.
- Eboluzioak komunikazio **sistema konplexuagoak** ekarri zituen eta aukera berriak sortu ziren.

ORROTIK HIZKUNTZARA

- Gaur egun, sor ditzakegun soinurik garrantzitsuenak **hizkuntzaren soinuak** dira.
- Inork ez daki zelan pasa ziren janari, sexu eta etsaiei buruzko orroak giza hizkuntza izatera.
- Hala ere, badakigu zertxobait munduko hizkuntzei buruz, eta zergatik horietan **hots batzuk besteak baino ohikoagoak** diren.

HIZKUNTZEN SORRERA

- Zergatik daude horrenbeste hizkuntza munduan zehar?
  - Hizkuntzak oso azkar aldatzen dira: guztiz isolatua bizi den giza talde batek, belaunaldi gutxitan hizkuntza berri bat sor dezake.
  - Historiak, honezkero, **7.000 hizkuntza inguru** sortu ditu, baina 100 bat urteren buruan horren erdia baino ez da geratuko.

ueu udako euskal unibertsitatea

MUNDUKO HIZKUNTZEN HOTSAK

- Munduko hizkuntzen hotsek bi muga nagusi dituzte: gizakiok **ebaki ditzakegun hotsak** eta **entzun ditzakegun ezberdintasun fonikoak**.
- Gizaki guztion mihia, ezpainak, ahots tolesdurak eta belarriak **antzekoak** direnez, munduko hizkuntzen artean ez dago gehiegizko ezberdintasunik.

MUNDUKO HIZKUNTZEN HOTSAK

- Hizkuntza jakin batean ez dago hizkuntza horren hiztunek ezin ebaki ditzaketen hotsik ezta ezin desberdindu ditzaketen soinurik ere.

IPA TAULA: KONTSONANTEAK

THE INTERNATIONAL PHONETIC ALPHABET (2005)

CONSONANTS (PULMONIC)

	Bilabial	Labio-dental	Dental	Alveolar	Post-alveolar	Retroflex	Palatal	Velar	Uvular	Pharyngeal	Epi-glottal	Glottal
Nasal	m	ɱ		n		ɳ	ɲ	ŋ	ɴ			
Plosive	p b	ȹ ȸ		t d		ʈ ɖ	c ɟ	k ɡ	q ɢ		ʡ	ʔ
Fricative	ɸ β	f v	θ ð	s z	ʃ ʒ	ʂ ʐ	ç ʝ	x ɣ	χ ʁ	ħ ʕ	ʜ ʢ	h ɦ
Approximant		ʋ		ɹ		ɻ	j	ɰ				
Trill	ʙ			r					ʀ		я	
Tap, Flap		ⱱ		ɾ		ɽ						
Lateral fricative				ɬ ɮ		ꞎ	ʎ̝̊	ʟ̝̊				
Lateral approximant				l		ɭ	ʎ	ʟ				
Lateral flap				ɺ		ɭ̆						

Where symbols appear in pairs, the one to the right represents a modally voiced consonant, except for murmured ɦ.
Shaded areas denote articulations judged to be impossible. Light grey letters are unofficial extensions of the IPA.

CONSONANTS (NON-PULMONIC)

Anterior click releases (require posterior stops)	Voiced implosives	Ejectives
ʘ Bilabial fricated	ɓ Bilabial	ʼ *Examples:*
ǀ Laminal alveolar fricated ("dental")	ɗ Dental or alveolar	pʼ Bilabial
ǃ Apical (post)alveolar abrupt ("retroflex")	ʄ Palatal	tʼ Dental or alveolar
ǂ Laminal postalveolar abrupt ("palatal")	ɠ Velar	kʼ Velar
ǁ Lateral alveolar fricated ("lateral")	ʛ Uvular	sʼ Alveolar fricative

CONSONANTS (CO-ARTICULATED)

ʍ Voiceless labialized velar approximant
w Voiced labialized velar approximant
ɥ Voiced labialized palatal approximant
ɕ Voiceless palatalized postalveolar (alveolo-palatal) fricative
ʑ Voiced palatalized postalveolar (alveolo-palatal) fricative
ɧ Simultaneous *x* and ʃ (disputed)
k͡p t͡s Affricates and double articulations may be joined by a tie bar

IPA TAULA: BOKALAK

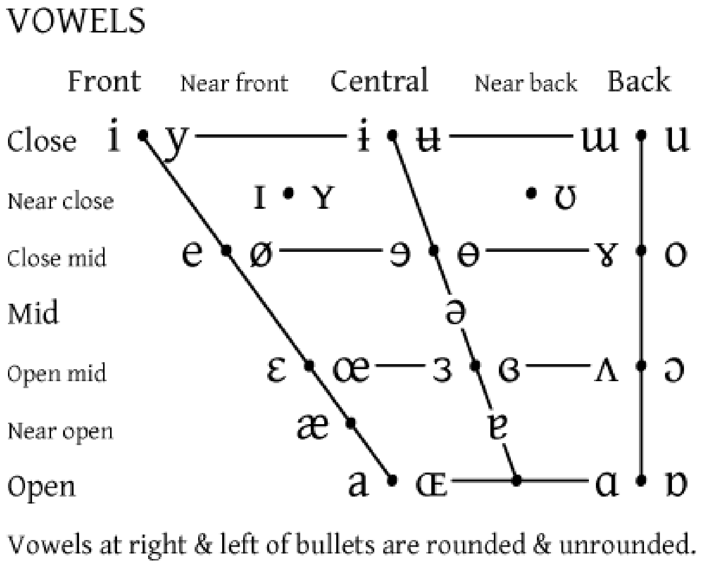

SUPRASEGMENTALS

ˈ Primary stress

ˌ Secondary stress [ˌfoʊnəˈtɪʃən]

ˈˈ Extra stress

eː Long

eˑ Half-long

e Short

ĕ Extra-short

. Syllable break

‿ Linking (no break)

INTONATION

| Minor (foot) break

‖ Major (intonation) break

↗ Global rise

↘ Global fall

TONE

Level tones

e̋ ˥ Top

é ˦ High

ē ˧ Mid

è ˨ Low

ȅ ˩ Bottom

Tone terracing

ꜛ Upstep

ꜜ Downstep

Contour-tone examples:

ě ˩˥ Rising

ê ˥˩ Falling

e᷄ ˦˥ High rising

e᷅ ˩˨ Low rising

e᷇ ˥˦ High falling

e᷆ ˨˩ Low falling

e᷈ ˧˦˧ Peaking

e᷉ ˧˨˧ Dipping

udako euskal unibertsitatea

IPA TAULA: EUSKARA

CONSONANTS

	Bilabial	Labiodental	Dental	Alveolar	Postalveolar	Palatal	Velar	Glottal
Plosive	p b			t d		c ɟ	k g	
Nasal	m			n		ɲ		
Trill				r				
Tap or Flap				ɾ				
Fricative		f		s̺ s̻	ʃ			h
Affricate				ts̺ ts̻	tʃ			
Approximant						j	w	
Lateral approximant				l		ʎ		

Where symbols appear in pairs, the one to the right represents a voiced consonant.

VOWELS

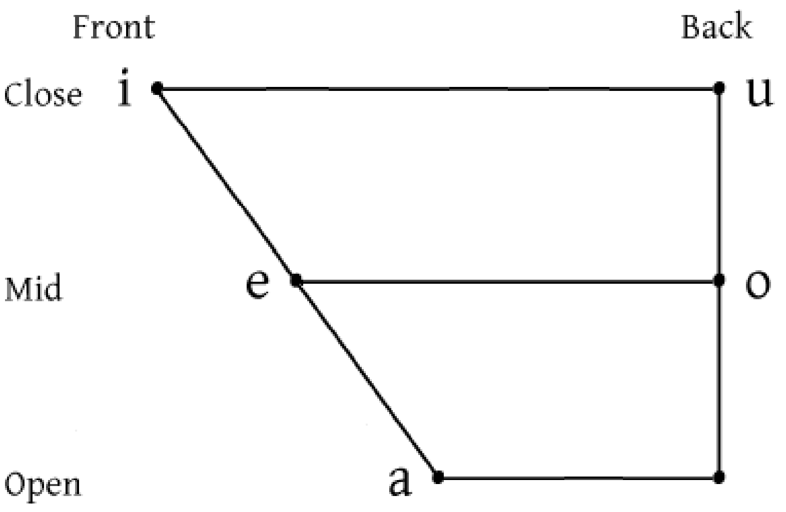

Vowels at right & left of bullets are rounded & unrounded.

EUSKARAREN “BITXITASUNA”

- Zergatik esan ohi da euskara bitxia dela?

➢ Hizkuntza **isolatua** delako.

- Ezohikoak dira hizkuntza isolatuak?

➢ **Europan euskara da hizkuntza isolatu bakarra**.

➢ **Munduan**, ordea, **ez dira** horren **ezohikoak**.

ISOLATUAK IPAR AMERIKAN

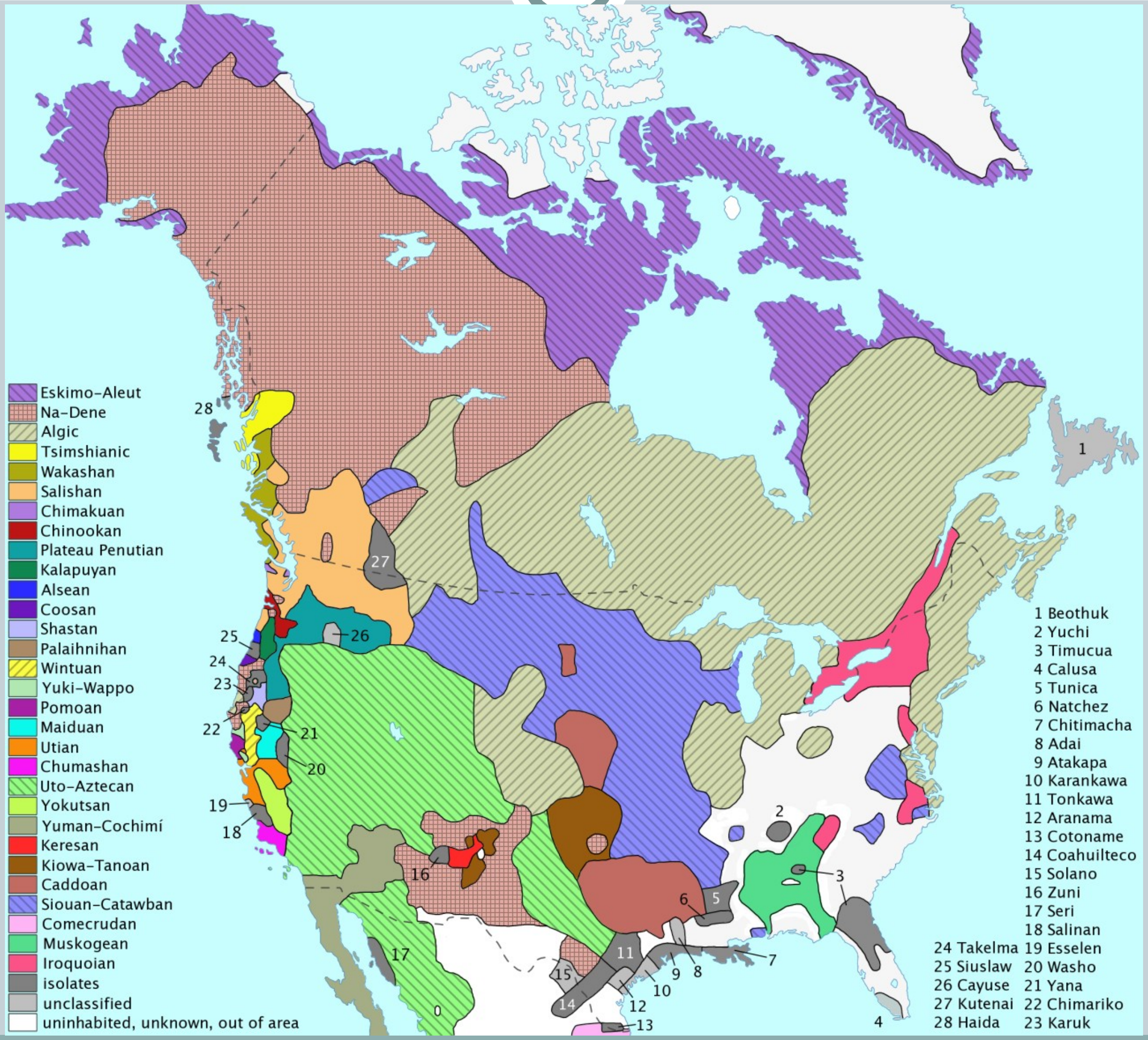

EUSKARARAREN HOTS ZENBAIT

- Zeintzuk dira (euskaldun zenbaitek) ezagutzen ez ditugun euskararaen hotsak?

➢ /h/ laringala.

➢ /y/ bokal altu biribil aintzinatua.

➢ Bokal sudurkarituak: /ṽ/.

EUSKARAREN HOTSAK: /h/

- Euskara batuan idazten dugun arren, hegoaldean ez dugu ahoskatzen.
- Iparraldean /h/ ahoskatzen da.
- Euskara batuan hitz hasieran eta bi bokalen artean idazten dugu, baina zenbait kontsonanteren ostean ere ahoskatzen da iparraldean.

EUSKARARAREN HOTSAK: /h/

- Hitz **hasieran**: *hasi*, *hego*, *higuin*, *herri*.
- **Bokal artean**: *ahal*, *ehun*, *txahal*, *ohol*.
- Kontsonante **ozen** baten **ostean**: *alhaba*, *illhun*, *senhar*, *üñhürri* (*iñurri*), *erhaztun*, *urrhe*.

EUSKARAREN HOTSAK: /h/

- Iparraldea ezezik, hemen ere erabiltzen zen /h/, Erdi Aroko dokumentazioak erakusten duen moduan.
- Arabako leku-izenak euskaraz (eta hatxez beterik) agertzen dira 1025 urteko Done Miliagako *Reja de San Millán*-en.

EUSKARAREN HOTSAK: /h/

11. mendeko izena	Egungo forma
Hilarrazaha	*Ilarratza*
Hascarzaha	*Askartza*
Udalha	*Udala*
Aialha	*Aiala* (desertua 14. mendetik)
Bahaheztu	*Maeztu*
Hurizahar	*Peñacerrada* (*Huri +zahar*)
Harhaia	*Araia*
Hagurahin	*Salvatierra / Agurain*
Hereinzguhin	*Erentzun*
Hararihini	*Arrarain* (desertua)
Adurzaha	*Adurtza*
Gastehiz	*(Vitoria-)Gasteiz*

EUSKARARAREN HOTSAK: /y/

- Zubereraz, <u>/u/ gehienak <ü>/y/ bihurtu ziren.
- Iparraldeko beste euskalkietan (lapurtera eta behe-nafarrera, frantsesezko maileguetan baino ez: *faktüra*, *kandidatüra*, *nümero*.
- Gainontzeko euskalkietan, ez zen horrelako prozesurik gertatu.

udako euskal unibertsitatea

EUSKARAREN HOTSAK: /ṽ/

- Gaur egun, zubererak baino ez ditu bokal sudurkariak.
- Erronkarieraz ere ahoskatzen ziren. XVII. mendera arte, bizkaieraz ere.
- Beste zenbait euskalkitan ere egiten ziren, ziurrenik guztietan.

EUSKARAREN HOTS “BITXIAK”:NON?

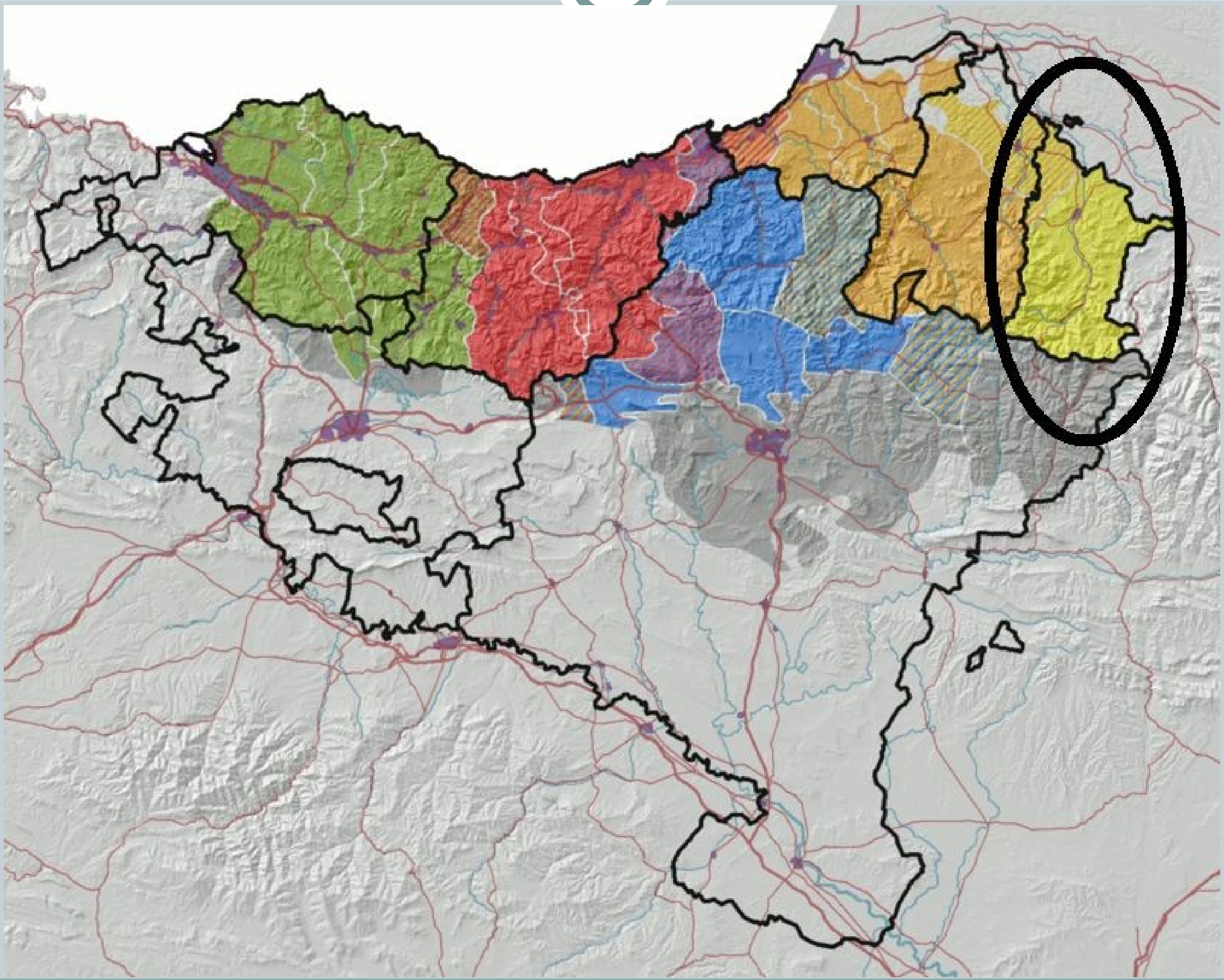

EUSKARAREN “BITXIKERIAK”

- Egiazki bereziak al dira soinu hauek?

➢ 1- /h/: EZ.

➢ /h/ oso hots normala da munduko hizkuntzen artean, nahiz eta gaur egun euskararen inguruan dauden hizkuntzek ez duten.

udako euskal unibertsitatea

EUSKARAREN “BITXIKERIAK”

- Egiazki bereziak al dira soinu hauek?

➢ 2- /y/: BAI / EZ.

➢ /y/ ez da oso ohikoa munduan zehar, baina oso hedatuta dago Europan zehar

/y/-REN EREMUA EUROPAN

EUSKARAREN "BITXIKERIAK"

- Egiazki bitxiak al dira bitxikeria hauek?

➢ 3- Bokal sudurkaritasun kontrastiboa: EZ.

➢ Ezaugarri hau oso zabalduta dago munduko hizkuntzetan.

Espainolez / euskara batuaz: Ez
Frantsesez, portugesez: Bai

MUNDUKO HOTS BITXIAK

- Ze sudurkaritasun klase da benetan arraroa?
  - Txinantekeraren bi sudurkaritasun motak

- Bokal orala:
  háa 'hain, horren'

- "Pixkat" nasalizaziturik
  háã 'zabaltzen da'

- Guztiz nasalizaziturik:
  hã'ã 'aparra, bitsa'

MUNDUKO HOTS BITXIAK

- Klikak

➢ Afrikako hegoaldean, Khoisan hizkuntzetan.

➢ Bi “kolpe” aldi berean: bat ahoaren aurrealdean, bestea atzean.

MUNDUKO HOTS BITXIAK

- Dardarkari ezpainkaria

➢ Gure /r/ **dardarkari anitza**ren antzekoa, baina **ezpainekin** ahoskatzen dena eta ez mihiarekin.

➢ Kasu gehienetan alofono bezala agertzen da, distribuzio mugatuarekin, baina ez beti.

MUNDUKO HOTS BITXIAK

- **Artikulazio bikoitzak**: /kp/ eta /g͡b/ herskari ezpain-belarrak

➢ Afrikako erdialde eta mendebaldean, besteen artean.

➢ /k/ eta /p/ edota /g/ eta /b/ **une berean** ahoskatzea bezala.

BITXIAK DIREN EUSKAL HOTSAK

- Soinuak baino, haien arteko kontrastea da nabarmentzekoa:

➢ **TXISTUKARIAK:**

- <s> apikaria vs. <z> bizkarkaria: **Oso hurbil** daude **artikulatorioki** eta **antzekoak** dira **akustikoki**.

BITXIAK DIREN EUSKAL HOTSAK

Gainera:

- Euskarak hirugarren txistukari bat du: <x>
- Euskarak afrikatuak ere baditu: <ts, tz, tx>
- Zubererak txistukari ahostun zenbait ere.

BITXIAK DIREN EUSKAL HOTSAK

- Soinuak baino, haien arteko kontrastea da nabarmentzekoa:

➢ **LARINGALAK**: /h̃/ sudurkaritua vs. /h/:

- /h/ ohikoa da, baina euskarak **/h̃/ sudurkaritu** bat izan zuen, eta zubererak oraindik gordetzen du.
- /h/ sudurkaritua ez da ohikoa, eta oso antzekoa izan daitekeen /h/-rekin oposizioa, ezohikoagoa.

BITXIAK DIREN EUSKAL HOTSAK

- /ɦ̃/ sudurkaritua vs. /h/:

- /ɦ̃/ sudurkaritua **bokalarteko *n batetik** sortu zen, eta horregatik du bere sudurkaritasuna.
- Garai zahar batean, **euskalki guztiek** izan zuten.
- Hots hau duten hitzen artean *ahate*, *ohore*, *ihintz* edo *nahi* daude.

BITXIAK DIREN EUSKAL HOTSAK

- /ɦ̃/ sudurkaritua:

ihitz

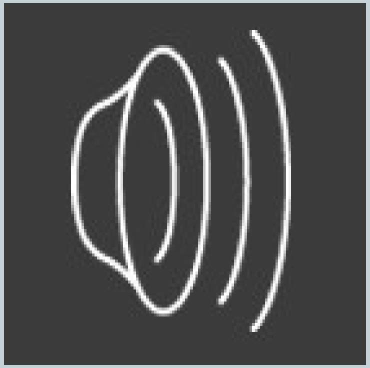

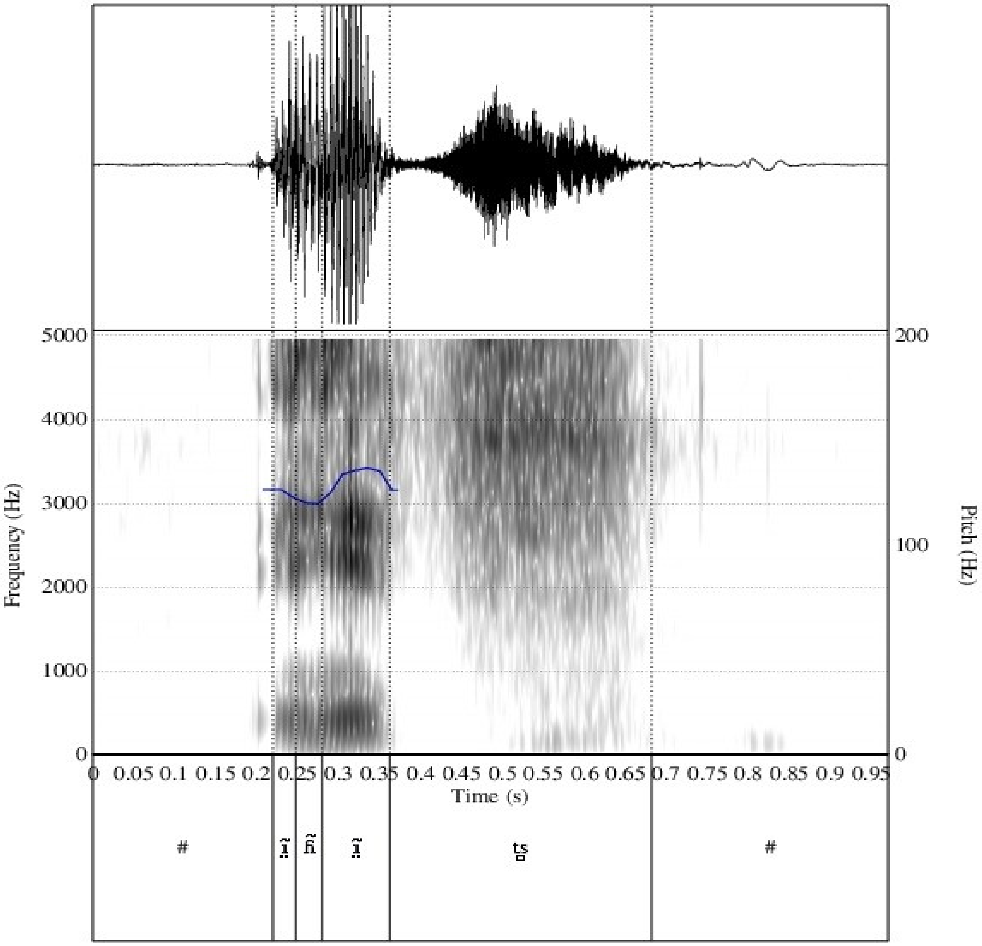

BITXIAK DIREN EUSKAL HOTSAK

- /ɦ̃/ sudurkaritua:

ihitz

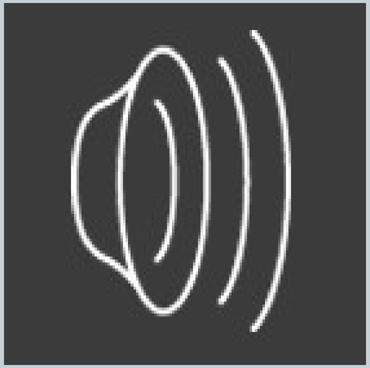

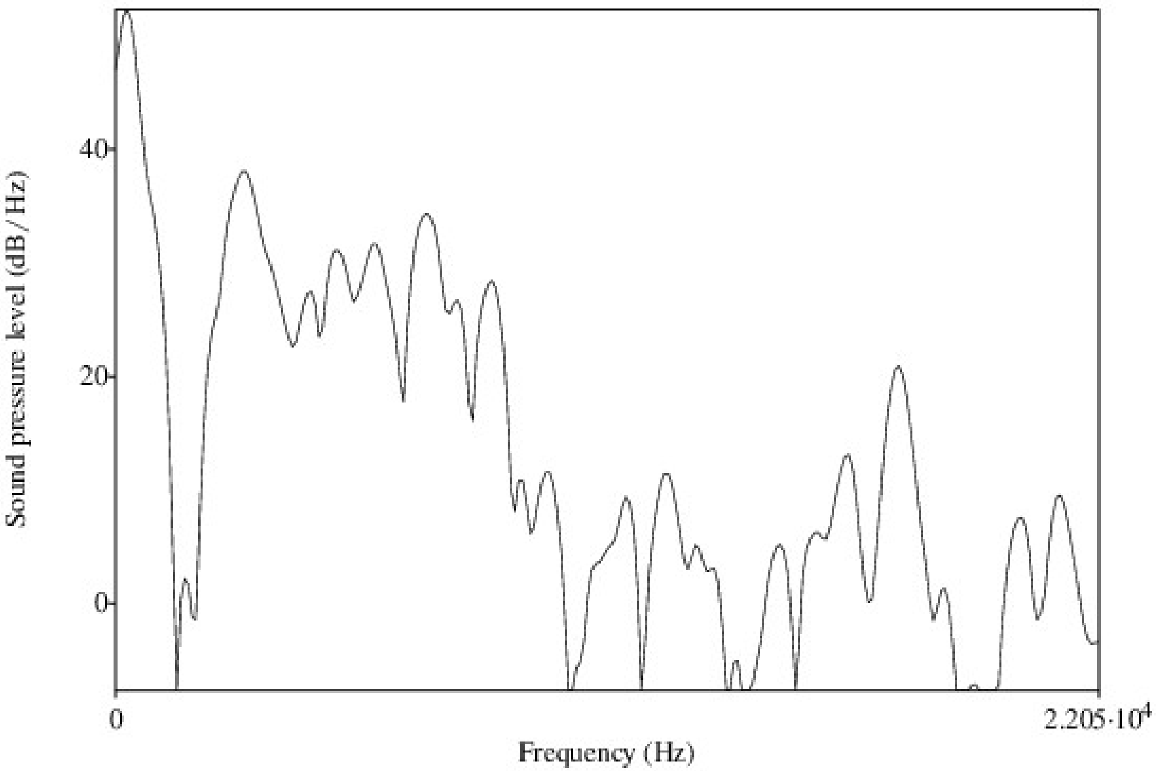

BITXIAK DIREN EUSKAL HOTSAK

- /ɦ̃/ sudurkaritua:

zuhain

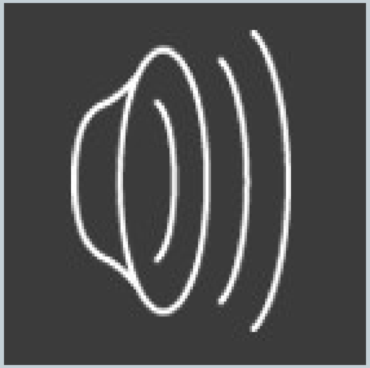

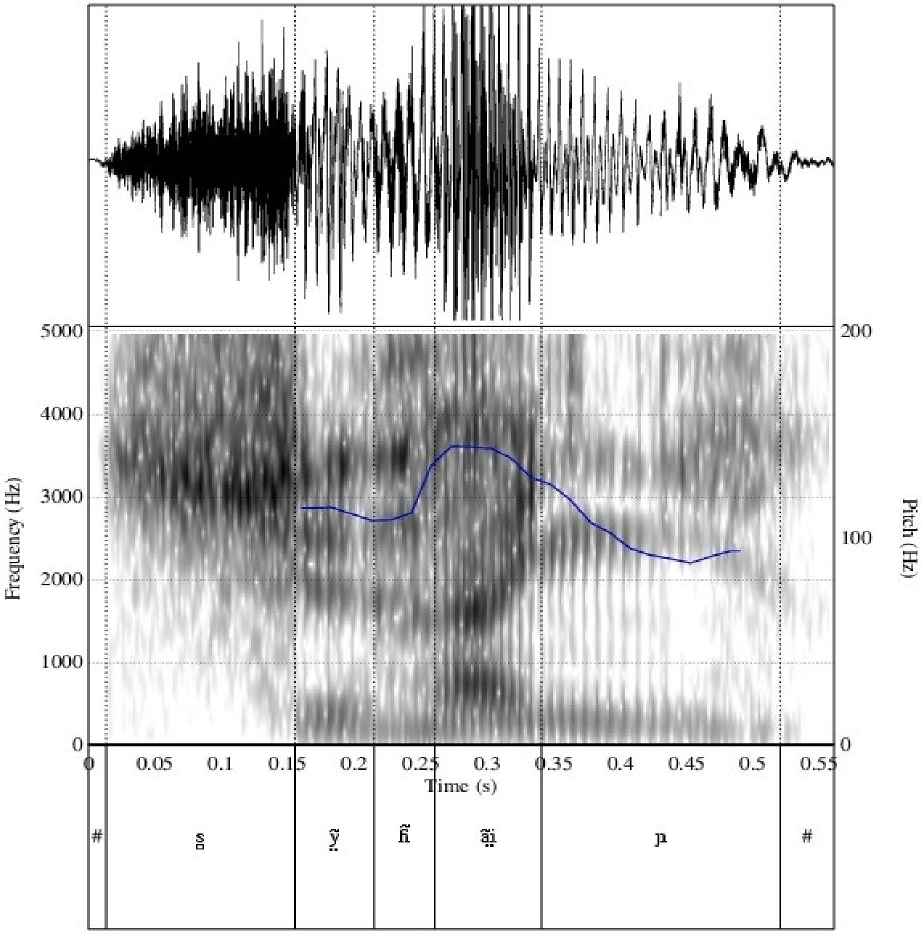

BITXIAK DIREN EUSKAL HOTSAK

- /ɦ̃/ sudurkaritua:

zuhain

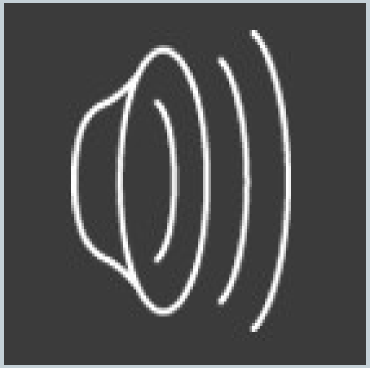

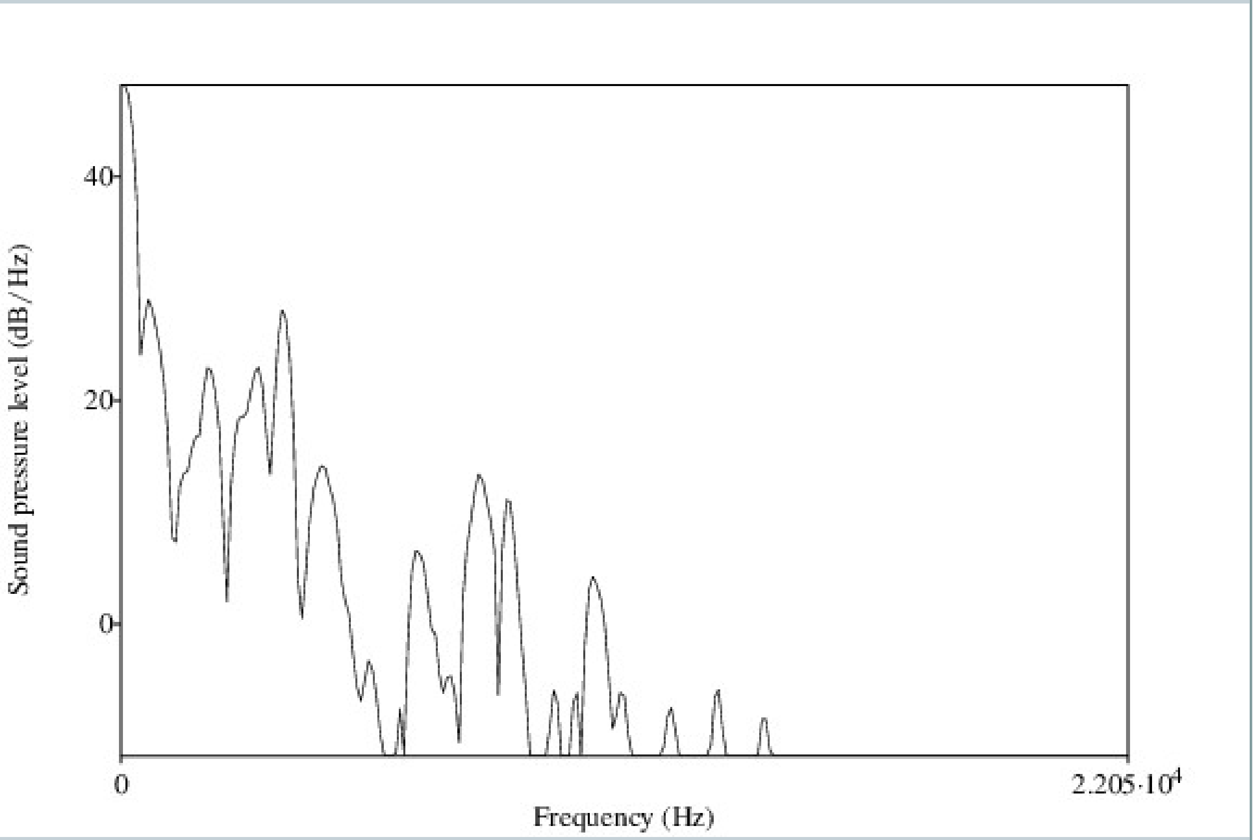

BIBLIOGRAFIA

- Ladefoged, P., 2001[2004], *Vowels and Consonants*, Blackwell.
- Zuazo, K., 2008, *Euskalkiak, euskararen dialektoak*, Elkar.
- Egurtzegi, 2013, "Phonetics and Phonology", in M. Martinez-Areta (ed.), *Basque and Proto-Basque*, Peter Lang, 119-172.
- Mitxelena, K., 1977[2011], *Fonética Histórica Vasca*, UPV/EHU & Diputación Foral de Gipuzkoa.
- Hualde, J.I. & J. Ortiz de Urbina, 2003, *A Grammar of Basque*, Mouton.

ESTEKAK

- Ladefoged-en orria: http://phonetics.ucla.edu/

IPA taula:
http://www.phonetics.ucla.edu/course/chapter1/chapter1.html

- WALS: www.wals.info

Sudurkarien mapa: http://wals.info/feature/10a

- Hotsen definizioak + entzuteko aukera (eskematik abiatu): http://en.wikipedia.org/wiki/IPA

Klikak: http://en.wikipedia.org/wiki/Click_consonant